

A köztes terek tanulságos emlékezete

Szenteleky Kornél pályájáról

„A száműzetés, amely a sokféle *elidegenedés* közös neve csupán, az utolsó felvonása egy drámának, amit az »autentikusság hiánya« mozgat. A közép-európai író már régóta a két-fajta egyszerűsítés, az ideológiai és a nacionalista redukcionizmus szorítójában ficánkol; hosszadalmas próbálkozás után fog ráébredni, hogy a »nyílt társadalom« eszményeit nem találhatja meg sem az egyik, sem a másik szférában, amelyek pedig egyedüli választási lehetőségként kínálóznak.»

Danilo Kiš

Csuka Zoltán, Herceg János, Szirmai Károly, Koltay-Kastner Jenő, Krammer Jenő és sokan mások részvételével 1943 márciusában seregszemlére gyűltek össze az írók, az irodalmárok, a művészetpártolók Zomborban, hogy 1934 és 1937 után harmadszorra is megalakítsák a Szenteleky Kornél Irodalmi és Művészeti Társaságot. A negyven rendes és a tizennyolc tiszteletbeli tag közös küzdelme, a saját folyóirat, a *Kalangya* fenntartása, valamint néhány fontos könyvkiadvány megjelentetése, szerencsére, tartós és működőképes vállalkozásnak bizonyult. A társaság névadójáról, a lelkiismeretes orvosról, aki Szivác község betegeit gyógyíttatta, s a Telecskai-dombok falvai között rendületlenül karikázott kerékpárjával, hogy segíthessen a rászoruló bunyevácokon, horvátokon, magyarokon, németeken, szerbeken, az anyaországban nem hallhattak túlságosan sokan. A költeményei, elbeszélései, regényei, drámái, irodalmi levelezése, útirajzai, tanulmányai és publicisztikai tárgyú írásai előtt szereplő szép hangzású neve csak kevesek számára csengett ismerősen.

A gyógyításban a szenvedők fájdalmának enyhítésén fáradozott szüntelenül, a Bácska íróembereit buzdító, támogató alkotóként, a művelődési élet lelkes szervezőjeként pedig a kultúraközvetítést, az egymás mellett élő népek párbeszédének elősegítését, a származás ideológiáfolttiságának értelmezését tekintette kötelességének. A kulturális emlékezetkiesést megelőzendő vagy mérséklendő, annak a csoportosulásnak a kiemelkedő szellemiségű alakjaként érdemes tekinteni rá ma is, amelyben nyugati kultúrájú írók, parasztokat sorjáztató elbeszélők, motorikus erejű szervezők, formákat tördelő új keletű modernek, lobogó hajjú, tiszta homlokú lírikusok, kispolgári problémákat felvető novellisták, kísértetekkel küszködő, köddel vesződő, hajszolt, üldözött és szenvedő szépirodók, harcosan vitázó nyugtalanok, szociális fájdalmú lázongók, lelkes hitvitázók¹ kerültek és sorakoztak fel egymás mellé. A Zilahy Lajos főszerkesztette irodalmi, művészeti, társadalmi és közgazdasági képes hetilapban, az alig néhány évfolyamot megélt budapesti *Híd*ban Szenteleky (Sztankovits) Kornél akorra már második házasságában élő özvegye Komáromi József Sándornak így idézte fel a szerző egykori helyzetét, korabeli megítélését: „Sokszor említette egyik írotársát, akit a *Hét* szerkesztőségében kevésbé tehetősnek tartottak, mint őt. De ez Pesten maradt s híres író lett. Ő hazajött a Bácskába, a kisebbségi írók gyámolítójának.”²

A provinciális mentalitás, a „helyi színek” elvi alapvetése, a leíró, epikus manírok vagy a zamatos és kendőzetlen népi lexika talán nem mindig engedték Szenteleky Kornélt kellően eltávolodni a vidék véget nem érő sártengerétől, a sehová sem vezető utak, a naphosszat üresen tátongó porták, ásító házak színtelen világtól, munkálkodására azonban soha „nem a más alapállásúakat elnyomó vezérkedés volt a jellemző, melyre oly sok példa akad a művelődéstörténetben, hanem – minden érdemét mellőzve – saját, hiteles látásmódjának és szemléletének tudatossága.”³ Kiváló nyelvismerete, képzőművészeti, zeneművészeti, irodalmi és filozófiai tájékozódási irányainak nyitottsága, átfogó jellege olyan határozott közelítésmódot és magatartásformát juttatott érvényre, amelynek segítségével folyamatosan átigazította, dinamizálta és a fokozatos újraértelmezésben teljesítette ki a *couleur locale*, a *saveur locale* és az *esprit locale* hagyománytisztelő, megbékélő elmélyülését. Ez az intellektuális kvietizmus nagyon tágas látóhatárral rendelkezett, mert rátekintett a szomszédos más és a távoli más világokra egyaránt, miközben következetesen igyekezett

¹ Vö. DRASKÓCZY Ede: *Magyar kisebbségi irodalom a Délvidéken*. Délvidéki Szemle, 1944/6. 250.

² KOMÁROMI József Sándor: *A költő képe a kedves szívében*. *Híd*, 1942. január 20., 19.

³ THOMKA Beáta: *Szenteleky Kornél lírája, útirajzai*. = Th. B.: *Prózatörténeti vázlatok*. Újvidék, JMMT, 1992, 90–91.

feltárni a nemzettudatként mélyen beléjük rögződött tapasztalatokat, mögójük rejtett azonosulási mintákat, identitásproblémákat.

A lokális történelem horderejének felismerése, a vidék mostohaságának egyértelmű bizonyosságai, a krónikás alapú narrativitás rengeteg üledéke, a tájnyelvi alakzatok kavalkádja és az önéletrajzi parádé az igénytelenység elburjánzásának, az univerzális dilettantizmusnak szintén kedvezett a Vajdaság magyar irodalmában, ám egyúttal életre hívta a többszörös kötődés mimikrijét. Kiváló lehetőség teremtődött ezzel a különböző művészeti és irodalmi kultúrák olyasféle jelentéskiterjedésére, összeszőződésre, amelyben felértékelődhetett a szülőföld és tájai felé való színvonalas közeledés, közelítés igénye, a folklór pedig nem csupán a maga kánonjai révén válhatott fontossá, hanem mint valódi minőségi forrás, kreatív lelőhely lett érdekes éppen azáltal, amit még nem fed(ez)tek fel és nem halmoztak össze belőle. Szenteleky Kornél verses vagy prózai írásainak, fordításainak, levelezésének, tanulmányainak, kritikáinak, útirajzainak kiterjedt értékirányai, megnövelt arányai „a művelődés, a kulturális hagyomány és az európai szellemi élet”⁴ hangsúlyozott szerepét szorosan összekapcsolták annak kitartó mérlegelésével, hogy honnan ered és milyen formákból szerveződik kulturális értelemben az igazi európaiság.

Az etnikumközi dialógus termékeny kapcsolatrendszere, gyümölcsöző interakciója sohasem az anyanyelvre korlátozott nyelvben, hanem az egymás mellett élő nyelvek és kultúrák egybefonódásában, kiegyensúlyozott keveredésében teljesezhet ki, abban a (pár)beszédképességben és a más-ság olyan kölcsönös méltányolhatóságában, amely képes „elfogadni az identitások kommunikációjának kockázatát, kiszámíthatatlan fejleményeit, és kitartani a különbözőségben”.⁵ Szenteleky Kornél szövegeiben az egyetemes kultúra sajátta lokalizálása és a kulturális mixitás tapasztalatának közvetlensége nem véletlenül csúcsozodik az idegenség, az árvaság, az otthontalanság, a nemzeti karakter, a kultúraszzeretet, a nyelvi nehézségek és a kisebbségiség problémáinak kiemelt jelentőségű témacsoportjaiban. A magát novellistának tartó és tudó szerző művei alapvető minőségi eltéréseik, színvonalbeli ingadozásaik ellenére tehát nem csupán egy becses életút megőrzendő dokumentumaiként érdemelnek kellő figyelmet, hanem pontosan azért, mert az egymás nyelvi és kulturális határainak keresztez(öd)ését a szimpátia és az empátia látszólagos gesztusain túljutó tartalmas együttműködés megnyitására is továbbgondolhatóan tekintették.

⁴Uo. 95.

⁵ LOSONCZ Alpár: *Szemponok a nemzeti kisebbség értelmezésének vázlatához.* = L. A.: *Európa-dimenziók.* Újvidék, Forum, 2002, 276.

A *Viszontlátás* (1925), a *Párizsi virág* (1925), az *Üllői úton* (1926), a *Suta este* (1927), a *Levél egy másik világba* (1927), a *Gáláns kaland* (1928), a *Szindbád utolsó estéje* (1928), a *Tilike már tízéves múltott* (1929), az *Érvényesülni!* (1933) című elbeszélésekben, továbbá a *Kesergő szerelem* (1914) meg az *Isola Bella* (1931) című regényekben a tér és időbeli montázsok, a vidék valószínűtlenné tételének módozatai, a tájból ki-metszett lényeg emlékezettel be nem fogható szférái, a képzőművészeti felstilizálás díszletjellege, valamint a sorozatos ismétlésekből kibomló metaforikus és metonimikus közvetítő közeg teszi nyilvánvalóvá, hogy a látóhatár tágassága mennyire nem tekinthető és tekintendő azonosnak a szemmel befoghatóval. A nyelvi és a kulturális elegyedés, a tranzíció, a migráció, a relokáció a folytonos megújulásra érdemesített minőségek igézetében következik be, hogy valamelyest áthatolhatóvá és kifürkészhetővé tegye a kisebbségivé lett individuum egyre jobban zsugorodó mozgásterreit.

A *Tilike már tízéves múltott* szembesülésre kényszerülő hőse a germán dalok pedáns fegyelmét és szervezettségét veti össze a szláv dalok családi-as melegségével, kollektív mélabújával, hogy rávilágíthasson a magyar dal szeszélyes, kesergős vonásaira: „Ez a magyar nóta. A magyar lélek árva lélek itt Európában. Nincs rokona, de önmagában se találja meg családias békéjét. A magyar lélek individualista. Mindenki magának, magában búsul, a magyar népnek soha sincsen megértője, velebúsulója.” Az *Érvényesülni!* dicséretes nyelvtelhetségű Szűcs Jenője a kuriozitás tévhitébe merülve forgácsolja szét a személyiségét, a nélkülözhetetlenség hamis illúziójában lehetetlenítve el magát: „Szégyellte, hogy már megint hazudott, hogy anyját bunyevácnak mondta, feleségét pedig dalmatinkának. Igaz, hogy az asszony született Ribár Piroska, és lehet, hogy a családjá valóban Dalmáciából származik, de Piroska egy szót sem tud szlávul. Bácsalmásról való, de sokat járt látogatóba itteni nagynénjénél, így keletkezett az ismeretség, a szerelem, a házasság. Az sem volt igaz, hogy már gyermekora óta beszélt a szerbet. Jenő csak 1919-ben kezdett a tanuláshoz, amikor a gimnáziumban is kötelező lett a szerb nyelv. Könnyen tanult, valóban nyelvtelhetség volt, de inkább letagadta tehetségét, ha ezzel származásának szláv eredetét bizonyíthatta.”

Az *Isola Bella* regényszerkezete szétmállasztja a fabulát az elkalandozó narrációban, a főszereplő szubjektuma pedig koordináta nélküli pontként jelenik meg és helyeződik el a nyelvi meg a létformabeli területen kívüli-ség különböző tartományaiban. A kulturális heterogenitásba belefeledkező Szabó Szabolcs a képzelgések röpke hézagaiba vonul vissza, elmerül az apró képrészletek, otthonos hangulatok, emlékfoszlányok tömkelegében, teljesen feloldódik az időkeretek semlegességében. Az anyanyelv, a sors,

a származás problémaköreit Miroslav Krleža számos prózai alkotásának gondolati felépítéséhez kapcsolhatóan, viszont természetesen nem a teljes magyar kulturális szférát kíméletlenül minősítő vaskos krležai kitételekhez igazodóan érinti a szöveg. A *Horvát rapszódia* (*Hrvatska rapsodija*, 1917), a *Hodorlahomor*, a *Nagy* (*Hodorlahomor, Veliki*, 1919), a *Magyar királyi honvéd novella* (*Kraljevska ugarska domobrankska novela*, 1921), az *In extremis* (*In extremis*, 1923), a *Krizsovec Iván* (*Ivan Krizovec*, 1926), a *Marcel Faber-Fabriczy szerelme* (*Ljubav Marcela Faber-Fabriczyja za gospođicu Laura Warroniggovu*, 1929), a *Temetős Terézvárott* (*Sprovod u Terezienburgu*, 1929), a *Doktor Gregor első találkozása a Gonossal* (*Kako je doktor Gregor prvi put u životu susreo Nečastivoga*, 1929), a *Klanfár főispán első lakodalma* (*Svadba velikog župana Klanfara*, 1929) című novellákkal közeli rokonságba állítható regény epikai világában a bennünk lévő emberi és a bennünk élő nemzeti dimenziók is átrajzolhatóvá, kiegészíthetővé lesznek, s a létezés lényege már nem feltétlenül a nemzetállam, az etnikai zárttság és tisztaság, a faji vagy vallási felsőbbrendűség eszményében és kategóriáiban keresendő: „Az embereket határok közé szorítani nagyon durva dolog, és a nemzeti tulajdonságok örökös kihangsúlyozása talán sokban oka, hogy az emberek nem értik meg egymást, hogy szuronyokkal állnak a határokon, és felülnek minden alaptalan uszításnak.” A nemzeti önállóság kérdése ebben a műben szintén a népi dallamkincshez és énekhagyományhoz kanyarodik vissza, hogy az európaiság stilizált antropomorfizációjával szemléltethesse a többséget alkotók és a kisebbségben lévők, a haza és a befogadó ország, a menekült és a bevándorló, a hibrid és az alárendelt összeköttetések élő tablóját.

Szenteleky Kornél a kulturális és a regionális identitás emblematiszáló jelképét a kultúrák közvetítés szellemében, a tudományos ismeretközlés és a nyelvi igény szint emelése érdekében igyekezett megrajzolni a *Nyelvi problémák* (1931), a *Népiességünk* (1931), *A mi irodalmunk* (1932), az *Irodalmi önképzés* (1932), *A helyes kritika* (1932), az *Egy dunai kultúrterv* (1932), a *Szétforgácsolódás felé?* (1932), továbbá *Az új kritikus új feladata* (1932) című tanulmányaiban és kritikáiban egyaránt. Az autonómia és a szuverenitás tökéletes tiszteletben tartásával mérlegelte a kelet-közép-európai térségi viszonyokat, vetette össze a döntő nézetkülönbségeket, hogy megkeresse, milyen módon csökkenthető leginkább a távolság, mérsékelhető az ellentét a saját maga és a Másik, a mi és az ők, a vágy és a félelem, a tartózkodás és a szembenállás régóta rögzült szokásformái között. Az *Egy dunai kultúrterv* toleráns szellemi alapvetésében vázolta fel a nemzeti görcsöktől szabadulni merő önmeghatározás kívánatos feltételeit és elérendő lehetőségeit: „Nem ismerjük egymást. Jelenleg öt du-

nai állam él egymás mellett, egy földrajzi tömbben, de különböző nyelvekben, kultúrákban idegeneknek is tűnnek fel egymáshoz. Ausztriát kivéve minden dunai állam nemzeti egységként szerepel, innen magyarázható a szigorú kulturális zárkózottság, sőt a gazdasági sovinizmus is. Ezért nem ismerhetjük meg egymást, sőt akiben élne a megismerési vágy, annak sok akadállyal, a hazaárulás vádjával és a járatlan utak nehézségeivel kell megküzdnie, hogy célját elérje.

A dunai államok népei kulturális tekintetben hasonlóak, a néplélek között nincsenek jelentősebb eltérések, hiszen a kultúrát, a nép pszichéjét, vérmérsékletét és jellemfejlődését inkább földrajzi, klimatikus és gazdasági viszonyok határozzák meg, mint a fajtság. Legjobb példa erre az Amerikai Egyesült Államok, melyek annyi fajt tudtak egy kulturális nevezőre, azonos életszemléletre hozni. A különbségek mélyítése, a fajtság kihangsúlyozása a türelmetlen uszító politika olcsó, de még mindig hatásos fegyvere. Pedig az igazi kultúra sohasem lehet türelmetlen, az testvérének tekint minden kultúrát, de elsősorban a szomszédos és ezért hasonló kultúrákat. A dolgok gyökeréig kell nyúlni – mondja Le Bon. Meg kell ismerni egymást! – hangzik az időszerű és helyzetünkhöz adoptált parancsolat.”

Szenteleky Kornél nem valamely öndicsőítő idióma eluralkodásáról vagy az ideiglenes etnikai identitás kényszerű létrehozásáról elmélkedett, hanem olyan etnokulturális és etnografikus diorámát képzelt el, amelyben a „kisebbségi önismeret a kultúrák találkozásában, a kultúrák egymásba játszásának területein építkezik, az eltérések és megegyezések felismerésével, a szellemi és kritikai autonómiák ápolásával, megóvásával”.⁶ Az együttes összefogás hiányában akkoriban talán utópisztikusnak tűnhetett⁷ ez a Veljko Petrović *Dunavska konfederacija* című, a belgrádi *Politika* hasábjain 1930 augusztusában közölni kezdett hatrészes cikksorozatának hatását mutató, és az Ady Endre szellemiségét is élenként megidéző, biztos pozitivistá alapokon nyugvó tervezet. Ám a hazája nemzeti és kulturális emancipációjának lelkes híveként ismert Veljko Petrović és Ady Endre nyomán továbblépve, Szenteleky Kornél az elmozduló határok mentális térképét, valamint az etnikumközi nézeteltérések enyhíthetőségét különleges és teljesen új megvilágításba helyezte azáltal, hogy vizsgálódásai folyamán az egymás kölcsönös megismerésének viszonyrendszeréből gondosan kiemelte és elkülönítette a fajtság és a történelem tényezőit, összefüggéseit.

⁶ BÁNYAI János: *Fordítás, összevetés (Adat a kisebbségi kultúra létmódjának leírásához)*. = B. J.: *Kisebbségi magyaróra*. Újvidék, Forum, 1996, 48.

⁷ Vö. BORI Imre: *A kisebbségi pacifista*. = B. I.: *Szenteleky Kornél*. Újvidék, Forum, 1994, 178.

A szíváci européer kifinomult eredetiséggel érzett rá a távoli ősökre, homályos előjogokra hivatkozó atavikus, és a sokszínűséget, az értékek ötvöződését önmaguk javára fordító kompozit kultúrák döntő különbségeire. Az atavikus kultúra általában valamilyen eredettörténetből és a hozzá kapcsolódó leszármazási elvből vezeti le azt a jogát, hogy legitimitást keressen és találjon egy földdarabon, amelyet ezután már a saját territóriumaként kezel. Az alapító mítosz, bármilyen kétes és zavaros is legyen, az első pillanattól kezdve felhatalmazza az adott közösséget, hogy tősgyökeres mivoltát a leszármazás feltétlen kontinuitásaként élje meg, és a felségterületté avatott földdarabot teljes egészében a magáénak tekintse. A legitimitás kiterjesztésének lehetősége pedig a közösségi tudatba átmen(t)ve úgy ítéltetik meg, hogy az ősi juss folytán ennek a területnek a határai bárhol, bármikor és bármerre megnövelhetők.⁸ Szenteleky Kornél az összetett, sokrétű és szerteágazó kultúra követése, támogatása felé hajlott inkább, afelé a kultúraforma felé, amely szerencsésen előmozdítja a többszökökértséget és megélhetővé teszi a kompozit identitást, ráadásul a szülőföldet sokkal többnek tekintti, nemesebbnek értékeli a kivételezetséggel gyakorlásának és a kiváltságok fenntartásának terepénél. Az individuum szabad kibontakoztatására tett kísérleteit és a határok észrevehetetlenné tételével kapcsolatos meglátásait, következtetéseit a *Nyelvi problémák* szívós intellektuális felkészülést, nyelvi ismeretbővítést ösztönző kiindulópontjára támaszkodva a *Népiességünk* rangos szempontkínálatában sikerült összegeznie: „Senki sem akarja közülünk a legkezdetlegesebb amőba-életet élni, körülhatárolódní a szűk látókörben, és nem látni tovább az emberi lélek és kultúra óceánján. Mi egy hatalmas szervezet, az egyetemes emberi kultúra sejtjei lehetünk csak, amelyeknek esetleg sajátos szerepe lehet a nagy szervezetben, de ezek a sejtek önálló életet nem élhetnek. A mi népiességünk nem jelenthet tagadást, hanem építő erőt az emberi kultúra örök építkezésében. Messze vagyunk attól, hogy teljesen elzárkózzunk népünk – különben sem zárt – lelkivilágába, és elfelejtsük Európát, meg az örök katolikont: a nagy emberi egyetemességet.”

A határok mulandóságának tudatában kidolgozott nézetrendszer, a kitűnő horvát, szerb és szlovén költőkkel, prózaírókkal, műfordítókkal kötött ismeretségek, a viszonos szemléletformálás elemi igénye, a látókör szélesre nyitása és a köztés terek egyidejűleg sokoldalú érzékelése döntően befolyásolta a különböző kultúrák és nyelvek kaleidoszkópjában történő (kisebbségi) létezés alapélményét a szerző műveiben. Folyamatos mélyülés és egyre nagyobb mértékű gazdagodás lehetnének e sajnálatosan

⁸ Az atavikus és a kompozit kultúrák részletes bemutatásáról, jellemzéséről lásd: Edouard GLISSANT: *Culture et identité*. = E. G.: *Introduction a une poétique du Divers*. Paris, Gallimard, 1996, 59–62.

rövid életidőt kitöltő, de változatos és egyéni érdemekben bővelkedő orvosi, írói, szerkesztői, kultúraszervezői, kerékpárosi, zenekari dobosi pályáiv kulcsfogalmi. A centrum és a periféria kontrasztját, a többirányú emlékezet idővetületeit, a szabad nyelvhasználat nehézségeinek, a nemzeti önismeret formálódásának, a függetlenség elérhetőségének, az eltérő felekezeti hovatartozás kinyilvánításának történelmi szituációit, korszakolhatóságát, társadalmi gyakorlatát, intézményes körülményeit, művészeti és irodalmi elrendeződését Szenteleky Kornél mindig igyekezett úgy felmérni és egymáshoz viszonyítani, hogy különbségeiket belső identitásuk összetevőiként⁹ ismerhesse fel.

A másikkal, a másokkal való tevékeny együttműködésre igényt tartó és a hiteles írástudói hangnemváltást sürgető gondolatvilág az évtizedek múlásával semmit sem veszített újszerűségéből és érvényességéből. Legfőképpen azért, mert az elkerülhetetlen gyarmatosító mellékízeket csillapítandó, igen állhatatosan vetődött fel és tudatosodott benne az együtt élő népek mélységes sorsközössége. Ha a saját nemzeti öntudat a más nemzetek szellemi és anyagi értékeinek tiszteletben tartásából is zavartalanul forrásozhat, akkor Szenteleky Kornél szellemében fokozott mértékben szükségeltetik felelősséget érezni egymás kölcsönös reflexiójáért, hogy az alrégió, a kistérség ne merevedhessen a saját mítoszokba és az előítéletekbe befalozottság irodalmi, művészeti és politikai (hiper)kultúrájává.

⁹ Vö. Vladimir BITI: *Periodizacija kao identifikacija*. = V. B.: *Strano tijelo pri/povijesti (Etičko-politička granica identiteta)*. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2000, 91-92.